

Змістовий модуль 3. Соціальна робота з групою як метод психосоціальної допомоги

ЛЕКЦІЯ 12

Тема 12. Робота в громаді: її особливості, напрямки та перспективи.

План:

1. Сутність і типологія громад
2. Структура громади
3. Ключові характеристики роботи в громаді
4. Методи і моделі роботи в громаді

Мінілексикон

Територіальна громада, громада за інтересами, «локальна соціальна система», особисті мережі, формальні та неформальні характеристики громади, соціальний капітал, ідея колективного наснаження (імпаурменту)

Людям властиво об'єднуватися в певні спільноти, громади, регулярно підтримувати стосунки одне з одним, відчувати свою належність до такої групи, члени якої мають багато спільного в настановах, способі життя і готові до спільних дій.

Соціальні працівники впливають на громади й зазнають від них постійного впливу. Для того щоб кваліфіковано втручатися в ситуації, які викликають труднощі в громаді, їм потрібно бути обізнаними із визначенням громади, її різновидами, формальними й неформальними характеристиками її структури, опанувати методи і техніки роботи в громаді. Соціальна робота в громаді як професійна діяльність знайшла відповідне відображення у соціальній політиці багатьох держав і стала одним із найпоширеніших явищ у другій половині ХХ ст.

Соціальна робота в громаді організовується через участь соціальних працівників в діяльності:

- по розвитку місцевої, географічно обмеженої спільноти людей через стимулювання і координацію індивідуальних і групових відносин і інтересів щодо деяких загальнозначущих проблем;
- по організації публічних соціальних по соціальному плануванню, виробленню політики і стратегії дій різних організацій з питань соціально освіти, охорони здоров'я і захисту;

•акцій і суспільних кампаній, направлених на зміну існуючої законодавчої і організаційної практики, що перешкоджає здійсненню основних цивільних прав уразливих груп населення.

1. Сутність і типологія громад

Громада є доволі складним феноменом, у сутності якого представники різних наук (соціології, психології, історії, демографії, соціальної роботи) вбачають значущі для себе аспекти. Здебільшого термін «громада» використовують для позначення особливих форм суспільної взаємодії. Водночас його вживання означає щось позитивне й цінне в суспільних відносинах, хоч представники різних ідеологій розходяться у розумінні «цінного». У зв'язку з цим тривають наукові дискусії щодо природи громади та її ролі в житті людей. У професійній соціальній роботі цей термін найчастіше вживають стосовно територіальної громади і громади за інтересами.

***Територіальна громада** — громада, що об'єднує людей, які мешкають в одній географічній місцевості.*

Саме з належністю груп людей до певної географічної території пов'язане історичне розуміння громади. Такими були, наприклад, етнічні громади у містах, які компактно селилися у визначених для них межах.

***Громада за інтересами** — громада, що об'єднує людей, які мають спільні запити, проблеми, зв'язки і характеристики.*

До таких громад належать, зокрема, й громади за етнічною ознакою. У сучасному світі вони здебільшого не проживають компактно, однак люди певних національностей відчують якусь «віртуальну» межу, яка відокремлює одну групу від інших.

Американські вчені до громади відносять групи індивідів або сімей, представники яких поділяють певні цінності, мають спільні інтереси, користуються послугами одних і тих самих служб і організацій, живуть в одній місцевості.

Інколи у близькому за змістом контексті вживають поняття «*локальна соціальна система*» — мережа взаємопов'язаних соціальних установ, що охоплюють усі властиві географічній місцевості аспекти соціального життя (сімейного, релігійного, правового тощо).

З огляду на те, що чимало людей належать до професійних асоціацій, спілкуються через Інтернет, проймаються у зв'язку з цим відчуттям символічної належності до певного середовища, виокремлюють *особисті мережі* — системи індивідуальних ділових, міжособистісних та інших зв'язків, або ведуть мову про *індивідуальне членство у множинних громадах*.

Громади класифікують і за певними формальними ознаками:

1. кількісним складом (від невеликих соціальних груп до суспільства загалом);
2. часом існування (від кількох днів до століть);
3. об'єднуючим критерієм (спільність інтересів, символів, цінностей, які сповідаються їхніми членами);
4. рівнем згуртованості та організованості (від неформальних груп до об'єднань і партій зі своїми статутами й програмами);
5. характером діяльності (про- чи антисуспільної, пасивно-споглядальної чи активно-перетворювальної, спонтанної чи цілеспрямованої тощо).

Більшість людей є одночасно членами територіальних і нетериторіальних громад, маючи особисті контакти і зв'язки. Оскільки кожній людині притаманне власне уявлення про стосунки і взаємодію з іншими, то розуміння й відчуття ними громади має суттєві відмінності.

Громада є не лише певною сукупністю людей, а й ідеальною конструкцією, символом, що втілює їх уявлення про певні форми соціального життя. Ця конструкція соціальна, оскільки ґрунтується на підтримці, однакості і взаєморозумінні людей, що створює позитивний заряд енергії, цементує соціальні зв'язки. Загалом громаді властиві такі характеристики:

1. спільна ситуація (члени громади мають спільні ознаки, що пов'язують їх одне з одним: місце проживання (резиденти і нерезиденти територіальної громади), клас, етнічність, релігія та ін.);
2. мережа взаємовідносин (у громадах реалізуються різноманітні відносини, не обмежені одним видом діяльності — тільки роботою, тільки політикою або тільки спортом);
3. колективна дія (члени громади усвідомлюють спільний інтерес, здатні на організацію колективної дії: наприклад, громада будинку може протидіяти упорядкуванню автостоянки замість дитячого майданчика);
4. сформована ідентичність (людина у громаді отримує громадську ідентичність, яку супроводжує певна емоційна відповідальність, почуття належності до більшої одиниці, лояльність стосовно неї).

Усе це свідчить, що термін «громада» охоплює своїм змістом конкретних людей, місця, а також абстрактний досвід, соціальні відносини, прагнення. Значення його — багатогранне й почасти суперечливе. В Україні цей термін не використовують у тому значенні, що у професійній соціальній роботі за кордоном, оскільки за радянських часів людину ідентифікували не з громадою, субкультурою, а з місцем її проживання. Такий підхід суттєво ускладнює сучасне розуміння громади як спільності людей.

Офіційно в Україні функціонує поняття «територіальна громада» — первинний суб'єкт місцевого самоврядування. Згідно з Конституцією

України лише первинні територіальні громади — жителі адміністративно-територіальних одиниць, тобто поселень або населених пунктів (сіл, кількох сіл, селищ і міст) — мають право самостійно вирішувати питання місцевого значення. Отже, мешканці кількох багатоповерхових будинків або мікрорайону в місті, котрі мають спільні інтереси або мають намір здійснити якусь акцію, виявити ініціативу, формально не є громадою. Проте у фаховій соціальній роботі їх вважають громадою.

Малопоширеним у науковому й офіційному вжитку є поняття «громада за інтересами». Відповідно небагато прихильників поки що має ідея взаємодопомоги членів громади, що є наслідком виплеканої впродовж десятиріч звички орієнтуватися на державу. Однак поступово в сучасній Україні заявляють про себе громади, які об'єднують людей зі спільними інтересами, потребами, проблемами. На таких засадах вибудовується діяльність громади родин, що виховують дитину з інтелектуальною недостатністю; громади людей, котрі живуть із ВІЛ. Своїми зусиллями вони не тільки привертають увагу до проблем таких людей, а й допомагають багатьом із них витримувати вороже ставлення навколишнього світу.

Динамічним є процес становлення в Україні етнічних громад — татарської, єврейської, польської, чеської, грецької, громади ромів, а також виникнення нових — бурятської, в'єтнамської, китайської, афганської.

2. Структура громади

На відміну від організації, яка завжди спрямована назовні і має на меті досягнення комерційного, політичного, суспільного успіху, розвиток людських ресурсів, громада спрямована всередину, орієнтована на кожну людину, яка до неї належить. Її призначення полягає у поліпшенні якості життя й підвищенні самооцінки, задоволенні повсякденних потреб своїх членів. Усе це зумовлює особливість структури громади, яка має формальні та неформальні характеристики.

До *формальних характеристик* територіальної громади належить інформація щодо розташованих на її території органів місцевої влади, шкіл, релігійних організацій, засобів масової інформації. Важливими є також демографічні показники громади, які дають уявлення про склад населення, рід занять, стан здоров'я, а також інформація щодо її адміністративних меж. Однак ці дані, не будучи підкріплені неформальною інформацією щодо стосунків і цінностей, є недостатніми для соціальних працівників, котрі реалізують програми в громадах.

Неформальні характеристики громади охоплюють інформацію щодо існуючих соціальних угруповань (релігійних, політичних, расових, класових, культурних, субкультурних та ін.). Вони тісно пов'язані з *афективним*

компонентом почуття належності до громади, тобто з тим, що людям найбільше подобається чи не подобається в їхній громаді. Вивчаючи ці характеристики, передусім звертають увагу на інституції, які мають найбільше влади та впливу, на статус соціальних служб і фахівців із соціальної роботи на рівні комунікації, а також ключові цінності (те, у що вірять члени громади).

Плануючи зміни в громаді, соціальні працівники повинні добре знати її структуру і динаміку. Центральними фігурами організації є її власники, керівники, співробітники. У громаді — це мешканці певної території або ті особи, які утворюють конкретну громаду. Для розвитку і використання свого потенціалу місцевій громаді необхідні певні структури й організації. Історично місцеві громади спиралися на громадські збори (форуми) і громадські асоціації, які утворюють у місцевій громаді суспільний простір. Для ефективної соціальної роботи необхідно налагодити співпрацю з цими громадськими асоціаціями, забезпечити розвиток місцевих ініціатив у громаді, щоб суспільний простір сприяв розв'язанню або принаймні обмеженню соціальних проблем і конфліктів.

— Немало науковців розглядають громаду як об'єднання різного типу колективів або груп.

Співіснування у структурі громади численних груп, асоціацій, утворень, ініціатив зумовлює дифузність (взаємопроникненість) лідерства в ній. Тому в її діяльності фігурує не один, а кілька лідерів, які інколи репрезентують різні й навіть протилежні інтереси груп громади.

Кожна громада володіє певними ресурсами — фінансовими, матеріальними, адміністративними, духовними, людськими, часовими, природними та ін. Деякі легко можна розпізнати, проаналізувати, оцінити, однак більшість із них належать до неочевидних, прихованих. Наприклад, інституційні ресурси, якими забезпечує громаду та її учасників мережа державних соціальних служб і закладів охорони здоров'я. Ресурси громади часто бувають обмеженими і невідновлюваними, та й не всі члени громади мають однаковий доступ до них.

Ресурси, структура і функції, а також діяльність громади утворюють соціальний капітал.

Соціальний капітал — сукупність недержавних, некомерційних суб'єктів соціального життя, їх взаємозв'язки, цінності і норми, а також діяльність, здійснювана ними з власної ініціативи у межах сформованої мережі зв'язків і з дотриманням усталеної системи цінностей і норм.

Соціальний капітал є своєрідною єдністю культури і структур, які діють у межах громад. Він включає в себе норми взаємин (довіра, толерантність) і

мережі громадської залученості (участь людей у спілках, об'єднаннях). Основними елементами розбудови соціального капіталу є розуміння розвитку громади, довіра до її членів, впевненість, компетентність, конструктивна критика зусиль. Інші елементи пов'язані з реалізацією програм у громаді, спілкуванням між її членами, управлінням конфліктними ситуаціями, врахуванням місцевого контексту.

Із соціальним капіталом пов'язують ідею *колективного наснаження (імпаурменту)* — розвитку в спільній діяльності почуття належності до громади, яке зміцнює відчуття безпеки й актуалізує взаємні зобов'язання. Ключовим моментом у колективному наснаженні є допомога людям в усвідомленні того, що завдяки спільним діям вони розв'яжуть не тільки чийсь, а й власні проблеми. Для цього соціальні служби, соціальні працівники повинні залучати людей до прийняття колективних рішень, розвивати в них нові навички; прищеплювати їм упевненість у здатності громади знайти потрібні ресурси і змінити життя на краще.

Усе це свідчить про те, що багато соціальних проблем розв'язуються завдяки функціонуванню соціального капіталу та інших ресурсів громади.

Оскільки в Україні свого часу було поруйновано традиції взаємодопомоги, соціальної довіри і взаємоконтролю, самоврядування у сучасних громадах мало спирається на ініціативу мешканців, використовує переважно державно-адміністративні важелі управління. Тому органи місцевого самоврядування часто недооцінюються мешканцями громади.

3. Ключові характеристики роботи в громаді

Робота в громаді існує в безлічі варіацій і практик, які залежать від культури, в якій її використовують, історичного, суспільного та економічного контексту. Вона відрізняється від інших рівнів, методів соціальної роботи передусім тим, що клієнтом її є не одна людина чи мала група, а мешканці територіальної громади або члени громади за інтересами. Використання у її процесі прийомів, засобів, тактик залежить від потреб чи проблем клієнтів (громад). Найчастіше застосовуються в організації соціальної роботи в громаді такі методологічні підходи:

- концептуальний аналіз (збір даних, з'ясування масштабу проблеми або кількості проблем і їх суті, оцінювання нагальності кожної з них, уточнення цілей, вибір альтернатив);
- сприяння взаємодії (створення структур для планування в громаді й ухвалення рішень, висування лідерів, формування групової згуртованості, мобілізація енергії та посилення зв'язків, обговорення умов та обмін думками між сторонами, залученими в діяльність щодо розв'язання проблеми).

Соціальний працівник, який відповідає за організацію процесів у громаді, покликаний забезпечити:

- налагодження і підтримку контактів з індивідами, групами, організаціями;
- розвиток профілю громади, оцінювання її ресурсів і потреб;
- розроблення стратегічного аналізу, планування цілей, завдань і пріоритетів;
- продуктивну роботу із внутрішньо груповими і між груповими конфліктами, а також конфліктами між громадами й організаціями;
- співробітництво й переговори з іншими агенціями та професіоналами;
- ефективне втручання у розроблення й реалізацію політики, налагодження контактів із місцевими органами влади;
- усний і письмовий зв'язок з індивідами, групами й організаціями;
  - роботу з конкретними людьми, в т. ч. консультування;
- управління ресурсами, в т. ч. кадровими і фінансовими;
  - підтримку груп та організацій в отриманні ресурсів, наприклад грантів;
  - контроль та оцінювання процесу розвитку громад, ефективності використання їх ресурсів;
  - відрахування з груп та (або) забезпечення ефективного припинення діяльності груп;
  - розвиток надомних, денних послуг і служб тимчасового догляду, щоб уможливити проживання людей у власних домівках, якщо це доречно і можливо;
    - координацію послуг за місцем проживання;
  - раціональне використання коштів, призначених на оплату послуг у громаді.

При цьому важливо, щоб соціальні працівники достеменно знали, чому і як люди об'єднуються у соціальні організації, були зацікавлені пізнати і зрозуміли процеси, що відбуваються у діадах, групах, організаціях, громадах. Не менш необхідні їм і знання природи, сутності влади в громадах, логіки соціальних змін та інновацій, здатність допомагати людям змінювати власний статус, формувати, розвивати і посилювати свої зв'язки.

Для реалізації цих завдань недостатньо особистої переконаності в їх значущості, наполегливих і послідовних старань. Без належної фахової підготовки, особливо без психологічних знань, соціальним працівникам важко буде пізнати і зрозуміти мотивацію своїх клієнтів, обрати й використовувати оптимальні форми і методи роботи щодо посилення їх віри у можливість необхідних для поліпшення їх соціального самопочуття змін.

3. Робота в громаді, як правило, спирається на місцеві ініціативи, що дає змогу максимально задіяти свій внутрішній потенціал, зовнішні зв'язки у розв'язанні проблем своїх членів.

Розвиток роботи в громаді охоплює такі фази:

- 1) організація груп і служб у громаді;
- 2) розвиток професіоналізму та компетентності у членів громади;
- 3) боротьба за зміни, зокрема за зміни в соціальній політиці.

Ця робота здійснюється на таких рівнях:

- базова робота, тобто робота за місцем проживання з окремими людьми, сім'ями та групами, а також самостійна діяльність місцевих мешканців;
- робота місцевих агенцій, тобто діяльність, очолювана органами влади та (або) організована іншими структурами;
- регіональна і національна робота з планування громад.

На практиці розмежувати рівні роботи у громаді неможливо, оскільки вона потребує міждисциплінарних підходів. Тому соціальні працівники, які працюють у громаді на різних рівнях, використовують не тільки знання і навички із соціальної роботи, а й знання в галузі управління, менеджменту.

Традиції громади завжди були сильними в Україні. Впродовж століть громади мали власні суспільні цінності та системи взаємодопомоги. Одержавлення соціального забезпечення в радянські часи призвело до зникнення місцевих ініціатив, на яких ґрунтувалася робота в громаді; викорінення благодійності та волонтерства тощо. Звичайно, й тоді спостерігалася певна діяльність у громадах. Однак організована участь громадян за демократії є добровільною при ініціативі, що йде знизу нагору, а не чимось запропонованим чи нав'язаним згори. Громадяни самі вирішують, де, коли і як часто брати участь у житті своєї громади.

Нині відбувається доволі активне впровадження елементів роботи в громаді, створення відповідних служб, реалізація проектів із місцевого розвитку тощо.

4. Методи і моделі роботи в громаді

Робота в громаді, маючи ті самі складові, що й індивідуальна соціальна робота (визначення проблеми, складання плану втручання, втручання та його оцінювання) ґрунтується, однак, на інших методах і підходах. Якщо, наприклад, при виявленні проблеми насилля над дітьми соціальні працівники, які займаються індивідуальними справами, старатимуться розв'язати проблему конкретної дитини чи групи дітей, то соціальні працівники, які працюють у громаді, сприятимуть створенню нових спеціалізованих служб, вдаватимуться до роз'яснювальної роботи через засоби масової інформації тощо.

Методи і форми роботи в громаді охоплюють загальні для соціальної роботи і специфічні для цього напрямку види діяльності: надання соціальних послуг за місцем проживання, вивчення проблем громади, підготовку експер-

тних висновків, звернення за субсидіями для громади, взаємодію із засобами масової інформації, переговори, угоди, конференції, страйки, бойкоти, публічні (громадські) слухання, акції громадянської непокори, представництво інтересів громади, вжиття заходів через законодавчі або виконавчі органи.

З огляду на суб'єкт ініціативи, рішень і дій виокремлюють недирективні і директивні методи роботи в громаді. Використання недирективних методів означає, що ініціаторами рішень і дій є члени громади, які самостійно визначають свої проблеми, стратегію і тактику дій, впроваджують їх, спираючись на взаємодопомогу. За таких обставин соціальний працівник у громаді є лише активним помічником, а не керівником її. Директивні методи передбачають ухвалення офіційними особами чи лідером громади рішень про доцільність певних дій, формування на їх підставі відповідних планів. Діяльність членів громади зводиться до участі у функціонуванні ініціативного комітету чи активної групи.

Практична діяльність соціальних працівників у громаді здійснюється за такими моделями, що їх виділив та описав у 70-ті роки ХХ ст. американський науковець Джек Ротман.

1. Місцевий розвиток, або розвиток населеного пункту. Суть його полягає у спрямуванні зусиль людей на поліпшення умов життя в громаді, підвищення їх здатності до участі в цьому житті. Він охоплює демократичні процедури, добровільну співпрацю, самопомогу, розвиток місцевих лідерів, навчальні програми. За цієї моделі соціальні працівники діють як посередники у процесі змін, організатори невеликих груп, орієнтованих на розв'язання конкретних завдань.

2. Соціальне планування. Зосереджується воно на технічному процесі розв'язання проблем у таких сферах, як дотримання законодавства, забезпечення житлом, проблеми психічного здоров'я. Основою його є програмний розвиток, раціональний, ретельно спланований і контрольований процес змін, спрямований на забезпечення послугами членів громади. Наприклад, у більшості американських міст діють спеціальні комітети із соціального планування, результатами діяльності яких можуть бути плани економічного розвитку, землекористування і землеустрою, розвитку транспортних систем або плани розвитку під зон чи мікрорайонів. Важливою частиною такого планування є визначення системи надання соціальних послуг, зокрема для людей із проблемами психічного здоров'я, функціональними обмеженнями. Добре продумані плани дають змогу громаді послідовно реалізовувати на практиці спільне бачення свого життя. Загалом соціальне планування полягає в тому, що громади отримують змогу самостійно визначати зміст своєї діяльності і перспективи розвитку.

За такої моделі соціальні працівники у громаді діють здебільшого як експерти, агенти змін, збираючи й аналізуючи дані, взаємодіючи з різними установами та органами влади.

3. Соціальна дія. Метою її є сприяння, допомога вразливим групам населення в їх об'єднанні, самоорганізації для висунення своїх вимог ширшій громаді. Спрямована вона на перерозподіл влади, ресурсів, зміну порядку ухвалення рішень у громаді, а також політики формальних структур. Соціальним працівникам відводиться роль організаторів груп людей, які зазнають дискримінації. Це передбачає мобілізацію мас (створення і скеровування масових організацій, рухів), а також вплив на політичний процес.

У кожній конкретній ситуації соціальні працівники самостійно вирішують, яку модель їм застосовувати. У гомогенній громаді або за наявності між її групами бажання обмінюватися інформацією, діями доцільно дотримуватися моделі місцевого розвитку. Модель соціального планування придатніша для подолання тих проблем у громаді, які однаково сприймають і оцінюють всі її учасники; доцільна вона за наявності сформованої на підставі об'єктивної інформації програми дій, спрямованих на поліпшення ситуації. Якщо між групами в громаді виникає ворожість і їх інтереси неможливо узгодити в процесі звичайних дискусій і переговорів, найефективнішою може бути модель соціальної дії. Перед тим як зробити висновок про прийнятність чи неприйнятність певної моделі втручання, соціальним працівникам слід системно проаналізувати ситуацію в громаді, уникаючи при цьому ідеологічних упереджень чи методологічних уподобань.

Реалізація конкретних заходів залежить від обраної громадою і соціальними працівниками моделі роботи і тактики дій. Сукупно вони характеризують відносини між тими, хто прагне діяти задля змін у громаді (одна система), і тими, на кого спрямовані дії (інша система).

Залежно від реальної ситуації в конкретній громаді соціальні працівники можуть обрати такі тактики, як співпраця, проведення кампаній, боротьба, тобто тактики, орієнтовані на консенсус, змагання або конфлікт.

Співпраця передбачає робочі відносини, за яких обидві системи визнають неминучість змін і домовляються, у який спосіб і завдяки яким чинникам вони мають відбутися, її реалізація спирається на використання таких методів діяльності, як впровадження змін і розвиток потенціалу (участь у процесі змін, наснаження).

Тактику кампанії використовують за необхідності переконати систему, на яку спрямовані дії, у доцільності змін. Важливою умовою є збереження можливості для комунікацій між обома системами. Основними методами

діяльності є навчання, переконання, лобіювання, інформування і формування громадської думки через ЗМІ. Від ефективності проведеної кампанії залежить вибір подальшої тактики — побудованої на засадах співпраці чи змагання.

До тактики *протистояння* вдаються за неможливості використати тактики співпраці або змагання, що свідчить про незгоду або конфлікт між системами. До її арсеналу належать проведення переговорів, організація масових акцій (законних, наприклад демонстрацій, і незаконних, наприклад акцій громадянської непокори), показові судові процеси.

Часто спрямовані на досягнення змін зусилля спираються спочатку на одну тактику, а потім, залежно від відносин між суб'єктами змін, — на іншу. Наприклад, відносини співпраці можуть перетворитися на конфліктні, якщо у процесі впровадження змін виникнуть нові проблеми. Відносини між системами залежать і від якості комунікацій, особливо якщо обидві сторони не впевнені у намірах одна одної, навіть досягнувши з певних питань компромісу. Отже, відносини між системами мають властивість бути нестабільними й змінними. Попри те, незалежно від різновиду тактики і особливостей відносин, суб'єкти взаємодії, які прагнуть змін у громаді, повинні підтримувати комунікацію з системою, на яку спрямовані зміни.

Запланованих змін у громаді найчастіше досягають завдяки використанню різнопланових підходів, заснованих на аналізі динаміки процесів у громаді. Важливо, щоб соціальні працівники були гнучкими у виборі методів, моделей і тактик, оскільки інформація про ситуацію в ній постійно оновлюється і сама громада весь час розвивається, змінюючи оцінку свого стану і своїх проблем.